

רצח רבין בעיניים חרדיות

חגית מס-צפתי

חשוב בפרשה הנ"ל, לציבור החרדי שלרוב אינו נגיש לאמצעי התקשורת האלקטרוניים, גם עתונות כתובה נפרדת, ובכדי לעמוד על משמעותו של רצח רבין בחברה החרדית, יש לבחון היטב עתונות זו. למרות שהחברה החרדית מורכבת מזרמים ופלגים שונים, המכנה המשותף לציבור זה יכול להיות מה שמגדיר אבי רביצקי באופן הבא: "מיתו יהודי חרדי? כל הרואה את החיים במדינה יהודית בארץ ישראל, בזמן הזה, בבחינת גלות: 'גלות ישראל בארץ הקודש'. בקצה האחד של המחנה, הקצה האנטי ציוני הרדיקלי, יגרסו: גלות בגלל קיומה של מדינת ישראל, בגין הלאומיות החילונית והבגידה באמונה המשיחית. בקצה האחר, הבלתי ציוני המסתגל, יגרסו: גלות למרות קיומה של מדינת ישראל, על אף ראשית קיבוץ הגלויות וההצלחה הפיסית שבאה בעקבותיה של העצמאות המדינית היהודית. מכל מקום - גלותו" (ההדגשות במקור). לצורך דיון זה נבדיל בין הפלגים השונים בתוך המחנה החרדי על פי יחסם למפעל הציוני ולמדינת ישראל. "ניתן למנות את קו התייחסות בין המתנות השונים... [ולהבדיל בין] עמדה בלתי ציונית מתונה לבין עמדה אנטי ציונית לוחמנית..." (ההדגשה במקור).

בכדי לבחון באופן המקיף ביותר את יחסו של הציבור החרדי לרצח רבין, מאמר זה מציע פרשנות אישית לנכתב במספר עתונים, המייצגים כל אחד זרם אחר בציבור החרדי. העתונים החרדיים בהם מדובר הם יתד נאמן, המודיע ויום ליום. שלושת עתונים אלה יוצאים לאור בשם שלוש קבוצות שונות בתוך המחנה החרדי:

יתד נאמן - ית"ד, הם ראשי התיבות של המילים יומן תורה דעת. יומן זה משמש כשופר המחנה ה"ליטאי" שבראשו עומד הרב שך. יתד נאמן נוסד בשנת 1985 כשהסיבה להקמתו היתה פרישתו של הרב שך ממועצת גדולי התורה בשנת 1982. לפני כן, קראו ה"ליטאים", המהווים כיום את מרבית קוראי העתון, את המודיע.

המודיע - אף הוא יומן, משמש כביטאונה של אגודת ישראל, תחת סמכותו הרוחנית של הרבי מגור. העתון קם בשנות ה-50 - בתחילה על ידי "ליטאים" ותסידים גם יחד. לאחר פרישת הזרם הליטאי הפך המודיע לעתון חסידי יותר והוא כולל כתבות והתייחסויות רבות בנוגע לחסידות חב"ד. המודיע הוא הגוף שבעתונים החרדיים.

יום ליום - ביטאונה של תנועת ש"ס. העתון קם בשנת 1992. יום ליום הופיע תחילה כעתון יומי, אך החל משנת 1995 הפך לשבועון המתפרסם בימי חמישי. בטרם יצא העתון לאור, נהג הציבור של ש"ס לקרוא את המודיע. ההנהגה הרוחנית של העתון נתונה לרב עובדיה יוסף ולמועצת חכמי התורה. החומר המובא להלן לקוח מכתבות ומאמרים אשר הופיעו בכל אחד משלושת העתונים הללו לאחר רצח רבין ובמשך כחודש.

סיקור הרצח וההלוויה

בשני היומנים הופיע הדיווח על הרצח ביום ראשון, 5 בנובמבר 1995, בידיעה הראשית בעמוד הראשון, אם כי בהמודיע בצורה פחות דרמטית. הוועוץ וההלם

עניינו של חיבור זה, הוא בחינת המשמעויות שניתנו לרצח רבין, לדמותו של הנרצח והרוצח - בעתונות החרדית. החרדים כקהילה מובחנת, נבדלים מן החברה הישראלית-חילונית בפרשנות שהם מציעים למציאות הפרטית והקולקטיבית, בהתבססותם על מקורות סמכות שונים ובעיקר בכך שאינם שותפים לשיח החילוני-ישראלי-ציוני. יש לשאול אם כן מה הפרשנות שניתנה לרצח רבין בחברה החרדית? כיצד שורטטה דמותו של הנרצח וכיצד שורטטה דמותו של הרוצח? מה המסרים שהעבירה העתונות החרדית בימים שלאחר הרצח? והאם היחס לרצח נשען על יסודות פוליטיים או תיאולוגיים?

רצח פוליטי ואמצעי התקשורת

לא יהיה זה מוגזם לטעון כי גילויי האבל וההנצחה הספונטניים הפכו את רבין לסמל עוד באותו לילה, דקות אחדות בלבד לאחר קביעת מותו. אין ספק כי אמצעי התקשורת מילאו תפקיד מרכזי בהעצמתם של הרגשות, בעיצובם, אבל גם בתיעולם של ביטויי האבל אל העבר הקולקטיבי ואל האתוס הלאומי-ציוני שהיה קיים קודם לרצח. נהוג להתייחס לתקשורת כמי שנוטלת על עצמה (מרצון או שלא מרצון) תפקידים חברתיים. כך למשל בנוסף על סיקור האירועים, התקשורת גם מפרשת אותם עבורנו ומכוונת את תגובתנו אל ההתרחשויות. יש לה גם תפקיד בשימור "ההמשכיות התרבותית" - כלומר הפנמה של הנורמות המקובלות בחברה. ניתן לומר שלתקשורת תפקיד מרכזי בהנחלת האתוס הלאומי. בעיקר הדבר נכון בשעות חירום ומשבר. אז התקשורת תורמת לחיזוק האינטרס הלאומי: "מטפחת סולידריות חברתית ומייצבת את הסדר החברתי... בשעת משבר כמו מלחמה, מצב חירום, אסון טבע או רצח מנהיג... על התקשורת למלא באינטנסיביות רבה את הפונקציה של סיקור המתרחש, הסברת המתרחש, הבטחת היציבות... ואף הפגת חששות ומתחים." וימן טוען כי הפונקציה אותה ממלאת התקשורת בעיתות משבר דומה לפונקציה הממשלית. בהעדרה של יציבות שלטונית או חברתית עולה הצורך בתקשורת כגוף ממשלי זמני.¹

וימן, שהשווה את תפקודה של התקשורת הישראלית בתקופת רצח רבין, לתפקודה של התקשורת האמריקנית בתקופת רצח קנדי, הגיע למספר מסקנות: בשני המקרים היתה התקשורת האלקטרונית הגורם שממנו שמעו לראשונה מרבית האזרחים על הרצח. בשני המקרים מספר שעות הצפייה בטלוויזיה עלה בעשרות אחוזים בקרב מרבית האזרחים. הצפייה בטלוויזיה מילאה את הצורך להתאבל. האבל של האדם הפרטי תווך על ידי סיקור ביטויי האבל של "הקולקטיב". טקסי ההלוויה ששודרו בשני הערוצים במלואם ענו על צורך, אותו מכנה וימן "קתרזיס של האבל", והגישו לצופים סמלים ואובייקטים - הדם על חולצתה של ז'קלין קנדי, הדם על הדף של מילות "שיר לשלום" במקרה של רבין, נועה בן ארצי המספידה את סבה, ג'ון קנדי ג'וניור המצדיע לארזנו של אביו. החיבור של כלל האזרחים למסך אחד (גם אם משדרים שני ערוצים במקביל הרי שהתכנים בימים שלאחר הרצח כמעט זהים), הופך אותם ל"עם אחד".

לצד אמצעי התקשורת האלקטרוניים מילאה העתונות הכתובה תפקיד

התצלום האחרון. יצחק רבין ליד הזמרת מירי אלוני השרה את "שיר לשלום". לאחר דקות אחדות - נורה רבין

על היריות, הבהלתו של ראש הממשלה רבין לבית החולים, מסופר על הקהל הרב שהתגורר מחוץ לבית החולים ומביא את לשון הודעתו של איתן הבר ("ממשלת ישראל מודיעה בתדהמה..."), במלואה. כמו כן המודיע משבץ בכתבה שלל עדויות (אם כי ללא שמות העדים), אשר שמעו את היריות וראו את הרצח עצמו, זאת בנוסף לראיון עם מפכ"ל המשטרה. למעשה סיפור הרצח מסופר שלוש פעמים.

באותו יום (יום ראשון, ה-5 בנובמבר 1995), פרסמו שני העיתונים את הביוגרפיה של יצחק רבין. ההבדלים בין שתי הביוגרפיות ניכרים. בעוד יחד נאמן, אשר בדומה לעיתונים חרדיים נוספים נוהג להשתמש בסוכנויות ידיעות שונות, מפרסם את הביוגרפיה של רבין כמו שפונה לציבור זר שאינו בן המקום, קרי - דיווח יבש של נתונים כמעט ללא התייחסות שיפוטית או רגשית, אהדת או מבקרת, המודיע מביא את קורות חייו של רבין תוך סימפטיה ברורה והדגשה מפורשת של יחסה של העדה החרדית כלפיו.

בתקופתו הצבאית ומאוחר יותר גם במסגרת היותו שר הבטחון - נשתמרה כלפיו הערכה רבה בקרב היהדות החרדית וגדולי התורה, על עמדתו המבינה לנושא מתן האפשרות למי ש"תורתם אומנותם" לשקוד על מבועי התורה ולדחות את גיוסם כל עוד "תורתם אומנותם"... בתשכ"ח סיים את שירותו

מן הרצח הופך את הכותרות הללו לדומות מאוד לכותרות העיתונים החילוניים באותו יום. יחד עם זאת ההבדלים בין הדיווח בעיתונים הללו לבין הדיווח בעיתונים החילוניים מתגלים בתוכן הידיעות עצמן, וגם ההבדלים בין שני העיתונים החרדיים מתגלים ללא קושי.

אמש בתום עצרת המונים שאירגן השמאל למען מדיניות הממשלה, נורה רבין למוות ע"י מתנקש * הרוצח, יגאל עמיר, בן 27, סטודנט למשפטים מאוניברסיטת בר אילן, התקרב סמוך לראש הממשלה, כשעה שעמד לעזוב את מקום העצרת להיכנס למכוניתו * המתנקש ירה לעבר רבין 3 יריות, האחת פגעה בתווה, שתי האחרות פגעו באיש הבטחון שהגן בגופו על ראש הממשלה * רבין נפצע אנושות והובהל לבית החולים איכילוב, שם נפטר מפצעיו לאחר דקות ספורות * הלם ותדהמה במדינת ישראל ובעולם כולו... (יתד נאמן, 5.11.95, עמ' 1)

אם יתד נאמן מכנה את העצרת בה השתתף רבין, "עצרת שאירגן השמאל למען מדיניות הממשלה" הרי שהמודיע משתמש במונחים בהם השתמשה העתונות החילונית: "עצרת למען השלום שנערכה על ידי המפלגות העבודה ומרצ", ואף מביא לקראת סיום הכתבה, את נאומו המלא של רבין בכיכר מלכי ישראל באותו ערב. כתבה זו כולה מאופינת בפירוט רב, בניגוד ללקוניות של הכתבה ביתד נאמן. המודיע מספר באופן דרמטי על השתלשלות האירועים,

הצבאי ומונה שגריר ישראל בארה"ב. היתה זו תקופה בה חלה קירבה ביחסי ארה"ב - ישראל. ראשי הממשל, הנשיא דאז ניקסון ושר החוץ קיסינג'ר, התחשבו בדעותיו כ"מומחה צבאי"...

(המודיע, 5.11.95, עמ' 1)

מובן מאליו שהיהדות החרדית כולה על כל פלגיה מצטרפת לגינוי ומתפללת שנעבור בשלום את המקרה שהוא יוצא דופן בחיי העם הישוב בציון...

(“פשע המור ונתעב”, המודיע, 5.11.95, עמ' 1)

המאמר השני שם את הדגש על בקודה נוספת, שאף היא עתידה להעסיק את הציבור החרדי: רצח יהודי בידי יהודי. המודיע קורא למנוע מלחמת אחים כתוצאה מהסלמת הוויכוח הפוליטי בין הצדדים, וזאת כיוון שהקהילה החרדית “למודת נסיון מר בהקשר זה, אותו חוותה לפני כשבעים שנה על בשרה...”

(הכוונה כמובן לרצח יעקב דה-האן בשנת 1924).

ביתד נאמן, בעמוד פנימי של אותו גיליון מופיעה כתבה, אשר כנראה הוכנה מבעוד מועד תחת הכותרת: “ארגון עצרת השמאל בתל אביב לווה בחילולי שבת המוניים”.

הפגנת השמאל שנערכה אתמול בכיכר מלכי ישראל בת"א, אורגנה תוך חילול שבת במרבית ערי הארץ. לבד מארגון הכיכר, תליית השלטים, מערכת ההגברה וכו', יצאו הסעות מרוכזות לעצרת מרוב ערי הארץ, בעצם יום השבת. זאת למרות בקשות ופניות של אישי ציבור דתיים מערים אלו שלא לגרום לחילול שבת ולהמתין לביצוע מערך ההסעות למוצאי שבת... כוכר קרא ערב השבת שה"כ אברהם רביץ למארגני התפגנה... מפלגה התומכת ומארגנת עצרת תוך חילולי שבת, לא יכולה לפנות בעתיד לציבור שומר מצוות ומסורת ולקראו לו להצביע עבורה...

(יתד נאמן, 5.11.95, עמ' 5)

הכתבה עוסקת גם בצד האירגוני של העצרת, מכספי מי היא ממומנת, האם לדעת חברי כנסת מן הימין, צריכים להיות גם מפגינים מן הימין בסמוך לעצרת, ומלחמת השלטים בין מר"צ למפלגת העבודה. הכתבה עצמה משוללת כל התייחסות לרצח או לקהל שבכיכר לאחר הרצח. הצידיק לפרסום כתבה שתוכנה לכאורה כל כך צדדי יום לאחר הרצח, יכול להיות טכני בלבד, קרי פרסום כתבה אשר נשמר לה מקום בין דפי העתון, אך יכול להיות מוסבר גם על פי התפישה החרדית כעניין מרכזי שאינו מנותק מן הרצח כלל ועיקר: העצרת, על כל מה שקרה בה, היתה מעל לכל חילול שבת המוני. חילול שבת זה נגרם על ידי השמאל ומנהיגיו. מאוחר יותר יהיו מי שיכתבו באותו עתון, כי רבין נרצח משום שגרם לחילול שבת. או לפי האימרה הדתית הידועה: “עברה גוררת עברה ומצווה גוררת מצווה”.

ההתייחסות להלוויה

יתד נאמן מתייחס להלוויה שאמורה להתקיים בצהרי יום שני, 6 בנובמבר 1995, באופן מינורי בלבד. העמוד הראשון באותו יום נראה כעמוד רגיל לכל דבר. מופיעות מודעות על אירוסין המתפרסמות מדי יום בעמוד זה מתחת לכותרת הראשית, כך גם מודעות האבל הפרטיות. אין כל מודעת אבל על רבין מטעם מערכת העתון, מופיעה ידיעה קצרה ותמציתית שכותרתה: “עשרות ראשי מדינות ישתתפו בהלוויית רבין”. הידיעה על ההלוויה מתחילה בעמוד הראשון, אך רובה ממשיך בעמוד 12.

ואילו בהמודיע, למרות שגם בו מתפרסמות כרגיל מודעות על אירוסין וגם בו אין מודעת אבל על רבין מטעם מערכת העתון, הרי שניתן למצוא בעמוד הראשי מודעת אבל מטעם עיריית בני ברק “על הרצחו הנפשע של ראש הממשלה, רב הפעלים ועתיר המעשים...”. כך גם מופיעות שלוש מודעות גינוי מטעם תנועת אגודת ישראל העולמית, מטעמו של הרב משה שרר, נשיא

את ההבדלים בין העתונים ניתן לראות בצורה ברורה אף יותר באמצעות מאמרי המערכת. התכנים אשר עתידים ללוות את פרשת הרצח, כבר מופיעים בשני העתונים גם יחד בבוקר שלאחר הרצח. מדובר באיזכור רצח הרב ד"ר יעקב דה-האן, ופרשת “אלטלנה”, אשר עוד תידון בהרחבה בעתונות החרדית בהמשך ימי האבל.

ביתד נאמן, כבר בבוקר שלאחר הרצח, ניתן לראות כאמור את ניצניו של סיפור אחר, המסביר את האירועים על פי מפתח משמעויות השייך לחברה החרדית. “יתד היום” - טור יומי קבוע עליו חתום י.ג. ומופיע בדרך כלל בעמוד השני, מתפרסם בבוקר זה בחלקו התחתון של העמוד הראשי, תחת הכותרת “רצח מזוירד”. בארבע פסקאות קצרות מביע המחבר את תדהמתו נוכח הרצח. תדהמה זו מקבלת הסבר ברור ומענה התואם את תפישתם של החרדים את ישראל החילונית:

מי שבוחר את ההירדררות של החברה הישראלית על כל חלקיה, אינו מופתע מכך שיכול צעיר יהודי, ליטול נשק ביד אחת ולפגוע ביהודי אחר, רק בגלל שהוא מתנגד למדיניותו, או להשקפת עולמו. כאשר יהודים עוברים את נשקו של יעקב ונוטלים את נשקו של עשו, אזי יכולים הם להידרדר לשפלות שאין למעלה ממנה... מה שברור הוא כי חייבים להיזהר כעת שבעתיים מלהסית כנגד כל ציבור, וכוודאי להימנע מהכללות...

(י.ג., “רצח מזוירד”, יתד נאמן, 5.11.95, עמ' 1)

כל אירוע בחברה הישראלית, בין אם מדובר בשחיתות או טרגדיה לאומית ובין אם מדובר בזכייה בתחרות האירוויזיון, נבחן כעדות נוספת להתפקדותה של החברה החילונית. רצח ראש הממשלה עבור החברה החרדית הוא בעת ובעונה אחת מועד ומזוירד, אך גם אינו מפתיע נוכח ערכיה ומצבה של ישראל החילונית, או פשוט רצח אחד מני רבים המתרחשים תדיר בחברה החילונית. יותר ממה שמוציג בסיקור העתונאי של יתד נאמן יום לאחר הרצח, מעניין לבדוק את שנעדר ממנו. נעדרת הסצנה מחוץ לבית החולים איכילוב בה קורא איתן הבר את הניסוח שנתרת בו כרוך הקולקטיבי של רבים מן הישראליים; נעדרת כיכר העצרת שהתמלאה מחדש באנשים ונרות לאחר היודע פטירתו של ראש הממשלה. התמונות היחידות המופיעות בעתון זה בהקשר לרצח, הן תמונותיהם של רבין ופרס מחובקים ברגעי השיא של העצרת, ותמונה של יגאל עמידר כאשר טבעת של אנשי ביטחון מקיפה אותו, דקות ספורות לאחר הרצח.

בהמודיע דומה, שהקו מתון יותר. מתפרסמים בו שני מאמרי מערכת, האחד בעמוד הראשון תחת הכותרת “פשע המור ונתעב” והשני בטור הנקרא: “מיום ליום”, המופיע בעמוד השני וכולל באותו יום שני נושאים: רצח רבין, ותאונות דרכים הנגרמות על ידי המשאיות הכבדות. במאמר המערכת הראשון נאמר כי מעשה הרצח מכניס את המדינה למערבולת “שכמותה עוד לא ידעה מאז ימי אלטלנה”. המאמר מביע ביטחון בכך שהמעשה הוא מעשהו של אדם יחיד וששום ארגון פוליטי לא לקח על עצמו את האחריות למעשה. יש לציין כי באותו עמוד ממש מופיעה ידיעה על ארגון אי"ל אשר “לקח על עצמו את האחריות לרצח”. המאמר חותם במילים הבאות:

דיעות אחרונות

רביץ ורצח ישראל כואבת ומוכה

שיר לשלום דקות לפני הרצח

הרצח

הרצח

ראש הממשלה נרצח

גם עיתון מרכזי ורשמי כזה נכנע לרעיונות המזעזעים של התקשורת. כל אחד מן העיתונים האלה נרצח גם הוא. וזהו רצח נוסף על רצח רבין. רצח נוסף על רצח ישראל. רצח נוסף על רצח המדינה. רצח נוסף על רצח העם. רצח נוסף על רצח העתיד. רצח נוסף על רצח כל דבר טוב שיש לנו.

אנו חיים בצל רצח רבין. אנו חיים בצל רצח ישראל. אנו חיים בצל רצח המדינה. אנו חיים בצל רצח העם. אנו חיים בצל רצח העתיד. אנו חיים בצל רצח כל דבר טוב שיש לנו.

אנו חיים בצל רצח רבין. אנו חיים בצל רצח ישראל. אנו חיים בצל רצח המדינה. אנו חיים בצל רצח העם. אנו חיים בצל רצח העתיד. אנו חיים בצל רצח כל דבר טוב שיש לנו.

המורד'ני

בטאון אגודת ישראל העיתית - ירושלים

הלם ועזות בקרב הצעיר בארץ ובכוחה הבל: ראש הממשלה יצחק רבין נרצח. אמש בתל-אביב מיריות של מתנקש

התמונה, תשס"ב העשירית, דיר בראש הממשלה 3 בדורים ממות קרוב בהום הפגנת שאיגו פלגות הצהרה וברייץ

כשלון חמור ביותר של השביע

הממשלה הישראלית בראשות ראש הממשלה יצחק רבין נרצח, אמש בתל-אביב, מיריות של מתנקש. הממשלה הישראלית היא אחת הממשלות המובילות בעולם, ובעברון היא נחשבת לממשלה המובילה ביותר. אך הריגתו של ראש הממשלה הוא כשלון חמור ביותר של השביע.

השביע הוא השבועון המרכזי ביותר בישראל, והוא נחשב למקור המידע המרכזי ביותר. השביע נרצח גם הוא, וזהו רצח נוסף על רצח רבין. רצח נוסף על רצח ישראל. רצח נוסף על רצח המדינה. רצח נוסף על רצח העם. רצח נוסף על רצח העתיד. רצח נוסף על רצח כל דבר טוב שיש לנו.

אנו חיים בצל רצח רבין. אנו חיים בצל רצח ישראל. אנו חיים בצל רצח המדינה. אנו חיים בצל רצח העם. אנו חיים בצל רצח העתיד. אנו חיים בצל רצח כל דבר טוב שיש לנו.

שמוען פרס - ראש ממשלה מעבד

* רעיון קמת הנדסאות לרעבנות הממשלה זרועה *

הנשיא פרס וראש הממשלה אהוד ברק יצאו לטיול בארצות הברית. הנשיא פרס הוא ממוצא ישראלי והוא היה לראש הנשיא הישראלי הראשון שטייל בארצות הברית. ראש הממשלה אהוד ברק הוא ממוצא ישראלי והוא היה לראש הממשלה הישראלי הראשון שטייל בארצות הברית.

המאמר

ראש הממשלה רבין נרצח על ידי מתנקש

בשיר דוד ראשון יום הולדתו ה-100, 15 במרץ 1995. 2.5 שנים בילוי בקיבוץ.

אגודת ישראל העולמית ויושב ראש הוועד הפועל העולמי ומטעם סיעת יהדות התורה. גם אם הדגש בתודעות אלה, דומה לנאמר במאמרי המערכת של יתד נאמן, כלומר העבירה על איסור "לא תרצח" ורצח יהודי בידי יהודי.

מיד עם היוודע דבר הרצח בעולם, קיבל יו"ר הוועד הפועל העולמי של אגודת ישראל, הרב יהודה מאיר אברמוביץ, טלפונים רבים מראשי התנועה ברחבי העולם, שהביעו זעזוע עמוק ושאלו נפש מהרצח הנתעב והשפל, ובמיוחד משום שהפשע בוצע ע"י יהודי בארץ ישראל נגד הצו השמימי של "לא תרצח". . . . אנו מתפללים להקב"ה שישפיע רוח תשובה ממרום על עם ישראל שישוב לדרך היהודית השורשית והמקורית אשר לא היו בה מעשי זוועה כאלה, ונזכה שישירה הקב"ה רוח של שלום ואתודות בעם ישראל בארץ ישראל ובעולם כולו...

"תנועת אגודת ישראל העולמית מזוועעת ומגנה את הרצח המחריד", המודיע, 6.11.95, עמ' 1

ועוד:

חברי סיעת יהדות התורה הביעו את הזדעזעותם מן העובדה כי יהודי מסוגל להתדרדר עד לדיכוי התחוננה, ולבצע רצח נורא ולעבור על "לא תרצח" שבעשרת הדברות, כאשר תורת ישראל תורת חיים היא, המוקיעה כל ניסיון לפגוע בזולת... סיעת יהדות התורה המאוחדת ככנסת פונה לראשי כל חלקי העם ורבדי הקשת הפוליטית, לא לגרום להחרפת הקיטוב בין ימין ושמאל, בין דתיים וחילוניים, ולמנוע הסתה בקרב חלקי העם. סיעת יהדות התורה תתכנס לאחר ימי האבל לדין בהשלכות הפוליטיות אשר נוצרו, כאשר הקו המנחה הוא, לא לגרום לשינויים כתוצאה מהרצח הנתעב...

"תודעת סיעת יהדות התורה בעקבות רצח ראש הממשלה", המודיע, 6.11.95, עמ' 1

גם הידיעה של המודיע המדווחת על סידורי ההלוויה הצפויים במהלך אותו יום, שונה בתכלית. המודיע מקדיש לנושא כמעט את עמוד השער כולו, ומסקר בהרחבה את הפן האירגוני והביטחוני הכרוכים בהשתתפותם של מנהיגי העולם בהלוויה. כמו כן מדווח על יום האבל שהוכרז במדינה ועל הצפירה בת שתי הדקות שתפתח את טקס הקבורה, אינפורמציה שכאמור נעדרת מן הדיווחים ביתד נאמן. בעמוד השני, בטור "הד היום", תחת הכותרת "אחרי ההלל בעקבות הרצח", ניתן למצוא ביטוי נוסף ליחס האוהד שנקט המודיע כלפי יצחק רבין: יחס המבטא בין השאר כבוד לסמכות:

שאלה אחרת היא השאלה, כיצד הגיע צעיר יהודי לעבור על אחד מעשרת הדיברות, ליטול לעצמו את הסמכות לקפח חייו של יהודי אחר, מה עוד שתופס מקום מרכזי בחיי המדינה. שאלות אלה מנקרות במוחם של רבים. גם אצל אלה שלא היו מתומכי מהלכי האחרונים בירח הפוליטית, לשאלות אלה יש יותר תוקף ומשמעות, נוכח הצהרונות המזהירים במלחמתה של מדינת ישראל, ובמרכוז עומדת הכניסה לירושלים ושחרור הכותל המערבי בשנת תשכ"ו...

"אחרי ההלל בעקבות הרצח", המודיע, 6.11.95, עמ' 2

ביום שלישי, ה-7 בנובמבר 1995, יום לאחר ההלוויה, ניתן שוב לראות את ההבדלים הגדולים בין שני העתונים. יתד נאמן שומר על הקו היבש, אינו מוסיף מידע רב, וגם מה שנוכח אינו מתאפיין בדרמטיות, כפי שהיה בעתונות החילונית. הידיעה כוללת גם כותרות משנה המסיטות את הקורא מן העיקר

מבחינת הנחלת המיתוס הלאומי. כך למשל: "מהומה ליד הכנסת כאשר נדרשו האזרחים לעזוב את המקום", או "12 בני אדם נפגעו קל בהלוויה, עשרות נזקקו לטיפול", וכן "רבין סירב להגביר את אמצעי האבטחה שלו". כל זאת כך נדמה, ממחיש את ההבדל בין הסיקור המעורב והרגשי של העתונות החילונית, לבין זה המינימליסטי והמרוחק של יתד נאמן.

המודיע, למרות שגם הוא כמו יתד נאמן אינו מפרסם את דברי ההספד השונים, הרי שהוא מאריך בתיאור ההלוויה תוך הדגשת הפן היהודי שלה. יש כאן ניסיון לקרב את האירוע אל ציבור הקוראים ולהעניק לו מכנה משותף אשר יקשר אותם אל ההתרחשות.

בבית העלמין, נפתחה שורת ההספדים בקריאת פרק תהילים ע"י הרב הצבאי הראשי, האלוף הרב גד נבון ובתפילת "אל מלא רחמים" ע"י החון הצבאי הראשי... כתום הנאומים, הובל הארון לחלקת הקבר, כאשר לפני הארון הולכים אנשי החברא קדישא הצבאית שטיפלו בקבורה, ולפניהם החון הצבאי הראשי אשר אמר פרקי תהילים לאורך המסלול. בנו של ראש הממשלה המנוח, יובל, אמר קדיש.

"ראש הממשלה הובא למנוחות בהלוויה המונית ובטכס ממלכתי", המודיע, 7.11.95, עמ' 1

בעמוד השני, בטור "מיום ליום", תחת הכותרת "הפן היהודי של ההלוויה" מובאים שני מסרים גם יחד. הראשון, בדומה לזה שכבר נזכר בידיעה, הוא הדגשת מנהגי הקבורה היהודיים בטקס הממלכתי. חשוב להדגיש כי הפרשנות היהודית-הלכתית שניתנה לאופן הקבורה של רבין, נוגדת לחלושין את הפרשנות של יתד נאמן. זה האחרון כפי שיוצג בהמשך, מנסה להדגיש את בורותם של החילונים במנהגי האבלות היהודיים. המודיע שרואה את הלוויות של רבין כהלוויה דתית כאמור, יחל אף הוא בחלוף הימים לטעון כי ביטויי האבל העממיים רחוקים מלסמן הלך רוח יהודי.

רבין - עירעור המיתוס

דמותו של יצחק רבין, ואופיו של האבל עליו במחנה החרדי אינם אחידים. ככל שמדובר ביום הממקם את עצמו רחוק יותר ממרכז התברה הישראלית, כך נעשית הביקורת על רבין עצמו ועל "מתנה האבלים" קשה יותר. יתד נאמן מסמן את הקו הקיצוני ביותר ועל כן מרבה במהלך חודש נובמבר כולו, להתמודד עם הטענות הכלליות נגד התפישה הדתית-משיחית, ונגד טענות ההסתה שיוחסו למנהיגי הימין, התמודדותו זו מאופיינת באמביוולנטיות: מתד טוען העתון במספר מקומות, שהחרדים נמצאים ב"גלות של מדינת ישראל", כלומר הם אינם שותפים למרקם החברתי הכללי ומתוך כך גם לויכוחים המתנהלים בתוכו, ומאידך רואה עצמו ציבור זה נפגע מן ההתקפות על מתנה הימין בימים שלאחר הרצח ומציג באופן ברור עמדה פרו-ימנית, המתקפה (בשם הגייסרליות) את מתנה השמאל. המודיע מתייחס באופן מתון יותר כלפי האבל וההנצחה הספונטנית בימים הראשונים שלאחר הרצח וכמעט שאינו דן בדמותו של רבין (ואם עשה כן בימים הראשונים לאחר הרצח, כפי שהובא לעיל, הרי עשה זאת מתוך לימוד וזכות על האיש והדגשת המאפיינים היהודיים של ההלוויה). עתון זה יוצא בעיקר נגד השנאה כלפי החרדים המתפרצת לטענתו בעקבות מוצאו הדתי של עמיר. יום ליום של ש"ס מבטא את הקו המתון ביותר, תוך שימת דגש ברורה על הקשר האישי והחם שהתפתח בין הנגהת ש"ס לבין יצחק רבין, (כיוון שיום ליום הינו שבועון, מטבע הדברים יוצג להלן פחות חומר ממנו).

יתד נאמן: מדוע אסור לבקר את רבין?

לאן נעלם לפתע חופש הביטוי? למה אסור לומר כיום "רבין רוצח"? למה אסור לומר עכשיו "רבין בוגד" או מוסר? למה? זה יכול להזיק לו? מישוהו עלול לפגוע בו מתחת לפרחים? מה פשר סתימת הפיות הזו? למה אסור לאדם לומר שהוא חש כלפי רבין את אותה תחושה שפרס חש? ונבית שמישהו נתפס במצב רוח עליו במיוחד דווקא בימים אלו, או מה? ... בשם איזה חוק דמוקרטי מנסים למנוע את זכותו של כל אזרח להשתתפות בהתגבשות ולבנות את רבין? למה אסור לבקר את הרגלי השתייה שלו? ... כי אף ש"במותו ציווה לנו את השלום", אותו "שלום" שנוי במחלוקת שגבה מחיר דמים כבד, אנו דוחים את הצוואה הזאת בשתי ידיים? ... אבל רק למי שמכבד את רגשות הזולת, את אמונתו ואת אורח חייו, רק לו יש זכות לבקש מהזולת שלא יפגע ברגשותיו הוא...

(פ. חובב, "הגיגות אבל סוערות", יתד נאמן, 14.11.95, עמ' 5)

יעוד כותב העתון:

האבל על רציחתו של ראש הממשלה רבין, יותר משהיה מדמים בהיקפו, היה מדמים בנייתו היהודי... האבל על מות ראש הממשלה היה אבל חילוני, חסר כל שורשים יהודיים. אבל פולחני כמעט מיסטי, מנותק מהיהדות. החל מפולחן הנרות, שהעשיר אולי את קופתן של יצרניות נרות הנשמה, אבל לא היה לו דבר וחצי דבר עם מושג נר הנשמה היהודי... ראש הממשלה רבין, מוצג בתקשורת הסוגדת, כ"צבר" הראשון שהגיע למשרה הרמה. דמותו מוצגת כישארי המקורי. הדמות עליה חלמו מייסדי הציונות ומקימי המדינה, "המצביא המהולל", דובר העברית "העברית" המתוספתת, חילוני בכל מהותו וישותו, געדר כל ידע בערכים הבסיסיים של היהדות... ואכן את דמותו זו, שיקפה אותה הלוייה חילונית... שגם אם קושטה בכמה אנשי הרבנות הצבאית, געדרה את עיקרי האבל היהודי...

(א. יצחקי, "בחייו ובמותו", יתד נאמן, 14.11.95, עמ' 5)

על פי שהוא רק רמטכ"ל, שיתפקד גם כשר בטחון. בימים הקריטיים האלה, הוא היה מעשן 80 או 100 סיגריות ביום. הוא ישן חצי שעה או שעה ביממה, ואז בן גוריון קורא לו... הוא אומר לו את הדברים הכי חמורים בעולם. הוא אומר לו: מעולם לא הלכנו למלחמה בלי שותף אסטרטגי מעצמתי. אתה תביא את מדינת ישראל לשואה יותר גדולה מהשואה באירופה... ואז הוא נשבר. התמוטטות עצבים, הוא עייף, הוא לא ישן, הוא משתעל, הוא מלא ניקוטין, הוא מקיא...

(נ. זאבי, "אתה תביא את מדינת ישראל לשואה יותר גדולה מהשואה

באירופה", יתד נאמן, 1.12.95, עמ' 5)

סיפור התמוטטותו של רבין ערב מלחמת ששת הימים אינו חדש, בניגוד לנכתב במאמר. התיאורים ביתד נאמן, המציגים את רבין כמי שאינו מסוגל לשאת בנטל הביטחון של מדינת ישראל, אדם שאינו מצליח לשלוט בגופו אך מופקד על ביטחון המדינה, המובאים לקורא החרדי פחות מחודש לאחר הרצח, מנפצים את הדמות העולה מן המיתוס של איש הביטחון והגבורה.

כדי לייצב את אמינותו של הסיפור מובא בסוף הראיון וידוי של גולדשטיין המנחה את הקורא כיצד להתייחס כעת למציאות:

הכיווץ כפי שאני מתיימר ליצג, יש לו ציפיות שאין להן סיכוי להתממש. כשאתה כותב על אנשים בעת מצוקה, אתה לא יכול להבין אף פעם למה הם השפילו את אלה ולמה רוממו אחרים. אבל כאשר הם עושים את הסיבוב המפתיע, שמחזיר את יצחק רבין לראשות הממשלה והופך את עזר וייצמן לנשיא, הם לא רוצים לזכור אותך... כי אתה זוכר אותם בחולשתם... וכפי שהם רוצים לשכוח את תקופת חולשתם, הם רוצים לשכוח את הדמויות שהיו עדות לחולשה הזאת...

(שם, שם)

ראוי להדגיש כי בשום מקום במאמר לא נזכר מהיכן נלקח ראיון זה. דוגמה נוספת מעלה פרק מן הביוגרפיה של רבין: היותו מפקד הפעולה בפרשת "אלטלנה":

למען האמת ההיסטורית ומשום "זכות הציבור לדעת" אנו מקדישים מספר שורות לאותו ארוע היסטורי מזוויע, שגרם טראומה קשה למאות אלפי יהודים במשך שנים ארוכות... רבין מנסה לטעון [בספרו "פנקס שירות"] כי פעל מתוך הגנה עצמית, אך מציין שעיקר המטרה היתה השלמת מרותו של שלטון דוד בן גוריון...

("השנאה מצאה את ביטויה בעוצמת האש. יהודים ירו ביהודים - אך ליבי

שלם עם התחלטה", יתד נאמן, 10.11.95, עמ' 9)

הצגת פרשת פיקודו של רבין על הפעולה הנ"ל כמוסרת מעין הציבור, כפרשה אפלה מן העבר, גורמת לקורא החרדי שעל פי רוב אינו נגיש למקורות אחרים, לחוש כי ה"צד השני" מעוות לחלוטין את המציאות בהעלותו את דמותו של רבין על נס.

המודיע: רבין החי או רבין המת?

המודיע מבקש להדוף את ההתקפות כלפי הציבור החרדי, ומדגיש את האופי הפוליטי של ביטויי האבל. בדומה ליתד נאמן מזדהה העתון עם מתנה הימין, ומוחה על צביעותו של השמאל וניצול הרצח על מנת להפיק רווח פוליטי. נבהיר מעל לכל ספק: איננו רואים עצמנו כ"מגיני הימין". אין לנו עניין

ניתן לראות כאן בבירור כי הכותב מזהה את החיבור בין ביטויי האבל וההנצחה של רבין לבין הסיפור הציוני-ישראלי. הוא חש בהתמוגגות דמותו של רבין עם המיתוס המכונן של הציונות והישראליות, אך במקום דמות הירוואית ומוסרית מבקש העתון להעמיד דמות חלופית מלאת חולשות, דמות שכלל אינה מעוררת הדהות. לכן מופיעים ביתד נאמן כתבות ומאמרים העוסקים בביוגרפיה "הנשכחת" של יצחק רבין בעבר הרחוק. כך למשל, במאמר פובליציסטי העוסק במכון שהחליטה הממשלה להקים ל"לימוד מורשתו של יצחק רבין" (כך במאמר), שואל הכותב: האם ילמדו במכון זה על נימוסי של האיש ועל "כיסו, כיסו וכעסו"?

בקטע הבא מצוטט ראיון עם דב גולדשטיין, שכתב יחד עם רבין את ספרו האוטוביוגרפי "פנקס שירות". הראיון מוצג כחושף דברים שכביכול לא נודעו עד עתה:

בין מאות המאמרים שהתפרסמו מאז מותו של רה"מ לשעבר ונכתבו ברוח פולחן אישיות חסר תקדים, הופיע לאחרונה ראיון עתונאי, שעדער במידה מסוימת על תדמית "הצבר המיתולוגי", הישראלי הנחוש והבוטה בדרכו, כפי שחוצג רבין איש הצבא... בין היתר נדרש גולדשטיין לספר מה עבר על רבין כרמטכ"ל ערב מלחמת תשכ"ז, וכך הוא מתאר: יש ממשלה אבל אין שר בטחון. המצור נמשך שלושה שבועות. מדינת ישראל חולכת ומתמוטטת מבהינה כלכלית. אין תעשייה, אין מסחר... יצחק מרגיש שלוי אשכול מצפה ממנו שאף

בקביעת הוות פוליטית כלשהי מעבר
"לדעתם של כל אשר יורוך". רק בלית ברירה
נדרשנו לנושא. לא לצרכי מתקפה כי אם
לצורכי מגננה... ההסתה המתחדשת כנגד
ה"ימין" בכלל והדתיים בפרט, צוברת
תאוצה. יש מקרב הפוליטיקאים ואנשי
התקשורת, שגמרו אומר לא לתת ל"ישרף"
לחקוק מבין ידהים...

(א) פרקש, "שלו בנין-שלם מבין
עניינכם", המודיע, 17.11.95, עמ' 4)

כך למשל מתפרסמת כתבה נוספת באותו
גיליון תחת הכותרת: "פרשה שהושפת פן
שונה" החוזרת לפרשת "אלטלנה". הכתבה
מעוטרת בתמונת האונייה העולה באש.
מטרתה המוצהרת של הכתבה היא להפריך
את טענת מהנה השמאל כי הכדורים "עפים
רק מימין לשמאל". הכתבה מגוללת את
ה"יחסים הפנימיים" ביישוב שלפני הקמת
המדינה, ומתמקדת בדמויותיהן של בנין גרין
וגריון עד להתלסלות של זה האחרון החרות
על הפקעת "הנשק וחומרי המלחמה" ליד
משלתי ישראל.

הסיפור של "אלטלנה", הוא סיפורה של
פוליטיקה שאינה יודעת רחמים. סיפורה של
טמשלה, שנוכח החששות להשגת גבולה,
אינה מצליחה לכולוא את יצרית. ומעל לכל
"אלטלנה" הוא סיפורם העגום של יהודים
אשר באין להם משענת מוסרית אבטלוטית,

וז הקיימת רק בהשקפה היהודית - הם פנו
לאן שצווי לבם והליכו אותם... לסיים, דבריו
של לוי אשכול: "לי היתה הרגשת הג כאשר
רוצץ ראש הפתון הוה, כשהלהו להתאבק
תמרות עשן מהאניה הזאת. אני משום מה,
ראיתי בפני את הריסת הבסטיליה". לישנו
של בן גוריון: מבורך התוהה שהפציץ את
האניה הזאת. עד כדי כך, רצה פוליטי המוני.
16 קורבנות יהודים, פרי הסתה? פרי נצחון?
- לא משנה ההגדרה. לבטח מדובר ב"פרי
באשים"...

(א) תסיד, "פרשה שהושפת פן שונה",
המודיע, 17.11.95, עמ' 14)

פרשה שהושפת פן שונה

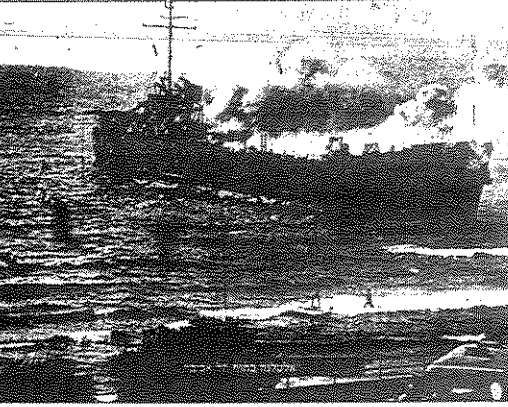
פרטים ממסדים חשופים, כי כרו, שהיה
יחיד של אולם בין הכתוב, עשה זאת
קריאת משמעות שמערה: היסוד העצמאי
יהודי היה כשרת המפעלה חילן קיי
היה מחנך המפעלה חילן קיי
היה מחנך המפעלה חילן קיי
היה מחנך המפעלה חילן קיי

בתחומים מסוים תחלה מפורטים אינם ממש...
והפרכת רק מימין לשמאל...
לא יגיימם אם לוקחים בחשבון...
במסגרת לימין...
אנ"ל משום כי המה גדול שבעצמים...
גרשימה נה, אל הרקע שהביא ל"פרשה אלטלנה"

א. תסיד
"אלטלנה" - היא מילה שמורה אשר
היא שמה המופיעה של כלי נשק
המחצה ושל ידיו שלילוח אין עלים מו
הו. הפירו של עם מווי מילות מקיף כאלו
ומל כמה שיחה עברה לרובן הדיבור הו
שבת והיותה פן נתנתה על הונדה ולא
מן שלו. המילים הללו, שקורות כללי
כשירותיות פוליטית מנות ומלחמה
נתן העמים, בעת שליומו על יצירות
המחנה כמפיקים של פוליטיקה ישראלית
המורה והלואיה עמדתיה. ברוט ליליך, היתה יצירה אלטלנה

התחנה ארוכה

ההנהגה החדשה של ישראל...
אנ"ל משום כי המה גדול שבעצמים...
גרשימה נה, אל הרקע שהביא ל"פרשה אלטלנה"

התחנה ארוכה...
ההנהגה החדשה של ישראל...
אנ"ל משום כי המה גדול שבעצמים...
גרשימה נה, אל הרקע שהביא ל"פרשה אלטלנה"

"פרשת אלטלנה" המודיע. "כדורי עופרת שששלחו משמאל לימין". כתבה ארוכה, פחות משבועיים לאחר רצח רבין

התקשורת במשך שבועה ימים רצופים ויותר... הקורבן היה לדעתם, מוצלח
ומשתלם, כי על כן, במותו ציווה להם את ה"שלום". הם מתעלמים, אבל, מן

החל מן השבוע השני לרצח, מתרבות
הכתבות בהמודיע אשר מתייחסות לזויכות
הפוליטי ולאבל, מתוך ניסיון לערוך הפרדה בין השניים:
ה"שמאל" צוהל. צוחק בדמעות. ים הדמעות הענק, אשר הגירו תבנינו ותבנינו

שלא יודע שום דבר בעניני דת?... ת. הוא ממש "תינוק שנשבה", אבל לא היה גם אנטי. הוא מאוד כיבד ואף העריך את הרב יוסף... ש. ש"ס איבדה ידיד? ת. כן. ש. גם היהדות החרדית? ת. אני חושב שכן...
(יום ליום, 9.11.95, עמ' 24)

מעבר לעובדה שהקשר בין יצחק רבין לבין הנהגת ש"ס היה באמת יוצא דופן מבחינת קשריה של כל הנהגה חרדית אחרת לבין פוליטיקאים חילוניים, הרי שניתן לראות באופן בו הוא מוצג ביום ליום גם מימד נוסף. מערכת היחסים החברתית בין אריה דרעי לבין רבין המתוארת בהרחבה בגיליון זה של העתון, מאפשרת לראות בכך ניסיון להיכנס אל תוך הקונצנזוס של הציבוריות הישראלית. ש"ס כתנועה חברתית-חרדית, אשר אינה מייצגת רק חרדים, מנסה באופן עקבי לשנות את המפה החברתית-ישראלית וקוראת לשינוי ולביסוס הלגיטימיות של מנהיגות פוליטיות-דתיות-מורחזות במדינת ישראל. משום כך, ודווקא משום שרבין הפך לסמל ישראלי-ציוני של מה שנהוג לקרוא "האליטות הישנות", מודגשים בהרחבה היחסים האישיים של רבין עם הנהגת ש"ס. ואולי בזכות קשר זה בין הנהגה של ש"ס לבין יצחק רבין, ניתן למצוא במאמר המערכת של אותו גיליון, עמדה הפוכה לחלוטין מעמדת שני העתונים החרדיים האחרים בכל הנוגע להסתה שקדמה לרצח.

אבל לא רק כלפי הרוצח עצמו אנו טוענים. אמת, אסור להיתפס להכללות, אף פעם לא ובוודאי לא בסופו של שבוע שבו התברר באינו מהירות מפחידה הופכים מילים לצרור יריות... ובכל זאת, למרות שכולנו מסתייגים מן ההסתה המאורגנת נגד כל מחנה הימין בעקבות הרצח, אי אפשר שלא לשאול כמה שאלות קשות את אלו שהובילו בשנתיים האחרונות מערכת הסברה והסתה גלויה נגד כל מי שתמך בצורה כזאת או אחרת בתהליך המדיני... הוא (הרוצח) לא פעל בחלל ריק...
("קול דמי אחיך צועקים", יום ליום, 9.11.95, עמ' 1)

אך עמדה זו אופיינית רק לשבוע שלאחר הרצח. עם גבור הסערה הציבורית והדיון ברקע ההלכתי לרצח ויחד עימם ההתקפה על המחנה הדתי בכללו, משנה יום ליום את עמדתו, ומציג עצמו (בדומה לעתונים שנסקרו לעיל) כמעין "בורר נייטרלי" המסוגל להכריע בשאלה מי מבין המחנות צודק:

נקדים ונדגיש כי דווקא בשל כך שמעולם לא הוצבנו כצד בוויכוח - שכן יום ליום מעולם לא הציב את עצמו במחנה "הימין" או "השמאל" - דווקא משום כך אנחנו יכולים לעמוד מן הצד ולהזיק את ההסתה המכוערת השופעת בימים אלו. מסכימים אנו כי על "הימין" לפשפש במעשיו, אבל מכאן ועד לסתר בטרגדיה למטרות פוליטיות רחוקה הדרך...
(שמעון צפיר, "שוב מצאו את האשם", יום ליום, 16.11.95, עמ' 21)

וכך יום ליום לאחר שבוע נוסף:

הצינונות הדתית אכן זקוקה לחשבון נפש נוקב תהומות, למרות שיחידים מתוכה היו שותפים למעשה הרצח הנורא... אלא שהציבור החילוני הוא האחרון שיש לו הזכות לדרוש מן הציבור הדתי-לאומי לערוך חשבון נפש. מתי לאחרונה ערך הציבור החילוני חשבון נפש של ממש? ... האם הציבור החילוני שאל את עצמו בריצנות: איך קרה לנו כדבר הזה?
(הרב יחזקאל לוי, "חשבון הנפש של הצינונות הדתית", יום ליום, 23.11.95, עמ' 21)

העובדה כי הציבור הנרעש והנגרש כל כך, לא הודהה כלל עם רבין - היא הודהה עם רבין המת... העם לא התעצב כל כך על כס ראשות הממשלה שהתפנה - כי אם על ליבו של ראש הממשלה שנוקב בכדורים... ברור ללא צל של ספק, כי אילו מובילים היו לקבורות, בארון המתים השחור ההוא, רק את הישגיו המדיניים של רבין ואת דרכו הפוליטית גרידא, בעוד הוא נשאר היה חי בביתו - לא היה אפילו "מנין" אחד של מלווים מודנב אחריו...

(מרדכי גרליץ, "לעצור את גל ההסתה העכור", המודיע, 17.11.95, עמ' 3)
המודיע ראה כאמור, בימים הראשונים לאחר הרצח, את הלוחיות של רבין כלווייה יהודית. נוכח ההתקפות על ההשקפה הדתית והשלכותיה, אשר עמדו במרכז הדיון הציבורי על הרצח, משנה המודיע את גישתו. גילויי האבל, הופכים להיות, בדומה למתואר בידת נאמן, פסטיבל חגיגי של השמאל.

לא נתנו לו מנוח, לראש הממשלה המנוח ו"ל. לא הניחו להתאבל עליו. לא העניקו לאזרחי המדינה הודמנות לתוויל דמעה יהודית אמיתית ורטובה, על ראש ממשלתם שהלך לעולמו בצורה טראגית כל כך. הששנו לכתוב על כך בתוך ימי "שבועה". עתה משתמו ימי "שבועה", כבר מותר להצביע על פסטיבל רבין שערך השמאל הישראלי... איך היו גרות נשמה מצרך כיכרות. איך מרבד פרחים נעשה לגן אבל. איך כורעים סביב קבר טרי של אדם אשר נרצח... ושרים שירים. משוגעים... איזה עולם יהודי יודע אבל שכוחה... הכל נובע ממקור אחד - רק אין יראת אלוקים!
(מ. שלום, "שבועת ימי השמאל", המודיע, 13.11.95, עמ' 3)

"ש"ס איבדה ידיד"

יום ליום של ש"ס אשר הופיע ביום חמישי (9.11.95) בפעם הראשונה לאחר הרצח, וזאת כבר לאחר שהיונה הודמנות לעכל את ההלם ולאחר הרושם הגדול של החלוויה, התמקד בדמותו של רבין וניסה למנות את מעלותיו. העתון מצטט דברים שאמר הרב עובדיה יוסף על רבין:

בשעה כזו אנו צריכים להתאחד ולתווך בתשובה שלמה ולהתפלל לעילוי נשמתו של המנוח שהיה איש הגון ועשה הרבה דברים טובים. למען היהדות ולמען התורה. היה לי קשר אישי איתו וידעתי כמה דברים שהוא הלך לקראתנו בענינים של דת, בענינים של הלכה. הוא לא נתן חס והלילה שההלכה תפרד מארץ ישראל ועמד במבחן בכמה דברים. אני זוכר גם מלבד הגינותו בין אדם לחברו, היתה לו אמונה...

(יום ליום, 9.11.95, עמ' 1)

באותו גיליון מתפרסמים גם מכתבים ששלח רבין אל אריה דרעי, המציגים את ראש הממשלה המנוח כמי שהעריך את הרב עובדיה יוסף ונהג להתיעץ עימו דרך קבע, עוד בתקופת כהונתו הראשונה כראש ממשלה. נאמר שם כי רבין אף התיעץ עם הרב עובדיה יוסף לפני שקיבל את ההחלטה על מבצע אנטבה. רבין, כך נאמר, רצה לברר את עמדת ההלכה לגבי סיכון חייהם של החיילים בפעולה זו. עוד נאמר כי רבין השתתף בכל השמחות המשפחתיות של הרב. בהמשך אותו גיליון, מופיע ראיון עם אריה דרעי, שנשאל על קירבתו לרבין, על יחסו של רבין למשפט, ועל מאמציו של רבין להשאיר את דרעי בממשלה ולמנוע את התפטרותו בעקבות פתיחת החקירה נגדו:

ש. מצאת בו חבר? ת. אני לא יכול להגיד זאת כך, אנחנו לא בני אותו גיל ולא בני אותה תברה, אבל היה בינינו קשר אישי הדוק. ש. אבל גילית אדם

יום תליון

הלוגו של יום תליון, ביטאון ש"ס, שהופיע בתקופה האמורה כשבועון

יגאל עמיר - פרי הבאושים של מי?

יצחק רבין נרצח על ידי צעיר דתי-לאומי. להרדים ויכוח מר ונוקב עם תפישה דתית זו. במובנים רבים הוויכוח הזה קשה מן הוויכוח עם החילונים. בשנות המדינה הראשונות הציבור הדתי לאומי זכה למוניטין של מי שיועד לשלב בין העולמות במתינות מעורבת בפרגמטיזם. גולת

הרוצה לומר לא גאולת הקרקע כי אם גאולה רוחנית. בעיני התרדים הסינתזה בין יהדות ולאומיות היא חיבור בלתי אפשרי המשול להתפקרות מושלמת מן הדת ויגאל עמיר מוכיח לדבריהם טענה זו. כאין סינתזה, קיימת תחרות רעיונית בין הלאומיות הציונית והיהדות.

כתב יתד נאמן:

בימים שלאחר פרוץ המדינה, הפכו המדינה והדמוקרטיה להיות מעל הכל. בהעברה המונית על דת, הצליחו ליצור רוב מעורטל מצו אלוקי. השוף לפרשנויות משלו ולשיקולים "מה טוב למדינה" - בהעדר צו אלוקי נצחי שאינו נתון לערעור. האזרח נתבע למסור את נפשו, גם אידאולוגית, למען המושג מדינה. חיי אדם הועלו קרבן על מזבח ערכים יצירי כפי אנוש. בתודעה הקולקטיבית נטבע המושג הגויי "טוב למות בעד ארצנו" בלי להבין שלא טוב למות, טוב רק לחיות. לעיתים המוות הוא כורה, אך לעולם לא ערך בפני עצמו...

(ישראל פרידמן, "לא תרצחו", יתד נאמן, 10.11.95, עמ' 2)

נאמנות טוטלית כמו זו שדורשת המדינה מאזרחיה, יכול לדרוש רק בורא עולם. וכך ממשיך הכותב ומבקר את הסינתזה הדתית לאומית:

גם יהודים שומרי מצוות נסחפו באידאולוגיה קלוקלת זו... חברו אל אידאולוגיה הכוב - שהעמידה ערכים ברי חלוף בראש סולם הערכים... הם היו ציונים על כל מה שמשמע מכך. את השקפת עולמם סרגו מצמר של חילוניות ופשתים של דת... האידאל הציוני הוא שהכתוב גם את שמירת מצוותיהם. הם אפילו מצאו "היתרים ציוניים", עיין ערך "היתר מכירה"... הרעיון היה שהמדינה "ראשית צמיחת גאולתנו" היה מעל הכל. לא התורה, היא רק שימשה כמכרה לכריית צידוקין...

(שם, שם)

והו כתב האשמה הרעיונית של התרדים כלפי הציבור הדתי לאומי. "צמר של חילוניות ופשתים של דת" הריהו שעטנו (אריג שאסור ללבוש על פי ההלכה). "ההיתרים הציוניים" מתייחסים לפסיקותיו של הרב קוק, אשר ראה במדינה המוקמת "אתחלתא דגאולה" ולכן בירך והכשיר אותה.

גם המודיע נוקט באותה עמדה ומשתמש כמעט באותן מילים:

אין לנו כל סיבה לקרוא לחשבון נפש. מעולם לא נגררנו אחרי האווירה של משיחיות שוא, שחדרה לתלקים גדולים של ציבור המכונה דתי לאומי. לא נגררנו לאכסטזה שהביאה כמה מן המנהיגים של חוג זה, שלא נרתעו מלהכתיר את מדינת ישראל כ"מדינה קדושה" ולראות בה את ראשית צמיחת גאולתנו. הסתייגנו ועמדנו מן הצד של כל אותם ביטויים של שמחה וריקודים ביום שבו הכריזה מדינת ישראל על עצמאותה... האווירה שהיתה השבוע בכנס שהתקיים

הכותרת הינה השירות הצבאי. הציבור הדתי-לאומי גם משרת את המדינה וגם עובד את האלוהים. הוא חלק אינטגרלי מהמערכת החברתית ויחסין עם החילונים, רוב הומן, היו טובים. יתרה מכך: התפישה הדתית-לאומית, רואה את מדינת ישראל פרי המפעל הציוני כחלק מן ההתקדמות הבלתי נמנעת אל הגאולה השלמה. קיים זהו בין המובן הפוליטי לבין המובן התיאולוגי של מדינת ישראל ולכן התלוצצים החילונים אשר התנערו ממסורת ישראל, נתפשים על פי עמדה זו, כמי שפעלו לשחרורו של עם ישראל מן העבדות שבגולה וגם אם לא הכירו בכך, יש להם חלק נכבד בקירוב בואו של המלך המשיח. זוהי תפישה משיחית דטרמיניסטית (וראשיתה מבית מדרשו של הרב הרא"ה קוק שייסד לראשונה את הרבנות הראשית של א"י), אשר דווקא מכוח ידיעתה את סופו של התהליך, היא קוראת ליירוץ. במשך השנים הלכו חלקים ממגור זה והקצינו את עמדותיהם הפוליטיות, תוך שהם נסמכים על תורת ישראל כמורה נבוכים בסוגיות הפוליטיות. כיוון שהמציאות הריאלית של ריבונות יהודית בארץ ישראל אינה אלא תחילתה של גאולה, הרי שהדיון הפוליטי אינו יכול להיות מנותק מהיבטיו המשיחיים. קו זה הפך רדיקלי יותר לאחר מלחמת ששת הימים, אז התעוררה לראשונה שאלת החזרת השטחים אל מול יישובם. גם תהליך השלום שהחל בהסכם השלום עם מצרים, במסגרתו הוחלט על פינוי ימית, ובוודאי תהליך השלום עם הפלסטינים נבחן ברמה התיאולוגית: "המבקשים לבודד את העמדה הפוליטית הנצית ולנתק אותה מן התפישה התאולוגית משיחית, לא ירדו לסוף דעתם של אנשי ישיבת 'מרכז הרב' ומנהיגיו הדתיים של 'גוש אמונים'... כשם שאין שיבה יהודית לארץ ישראל ולקוממיות מדינית, אלא השיבה השלמה והטוטלית, כך אין 'שלום יהודי' אלא זה השלם והטוטלי. 'השלום' לא ידון עוד בתור מושג פוליטי בעלמא, יחסי, בר הישג בהיסטוריה הריאלית, אלא בתור מושג אוטופי, על היסטורי, שלום אחרית הימים שעליו נביאו ישעיהו ומיכה בשעתם ואין בלתו..."

דמותו של יגאל עמיר, מי ששירת בגולני ולמד בישיבת הסדר ולימים היה סטודנט במוסד שהוא גם אקדמי וגם דתי, עומדת בצומת דרכים רעיונית זה. הציבור החילוני ראה בעמיר אדם דתי. עמיר נסמך בלחיצתו על הדק האקדה על פסיקת רבנים מסוימים ונימק את שיקוליו באופן רליגיזי. הציבור התרדי שאינו מייחס למדינת ישראל משמעות דתית-משיחית (ולא לחיוב כדוגמת הדתיים-הלאומיים, אך גם לא לשלילה כדוגמת נטורי-קרתא ואנשי העדה החרדית הירושלמית), אינו רואה את יגאל עמיר באותו אופן. כיוון שמציאותה של מדינת ישראל היא נייטרלית מבחינה תיאולוגית ואין לערבב בין קודש וחול, אין לראות ברצח אדם דתי. אדם דתי, לפי תפישת ציבור זה, ממלא בקפדנות את ציווי עשרת הדיברות, ואינו רוצח בשום מצב. לו היה עמיר דבק באמת בתורת ישראל, לא היה מוצא כל עילה שבעולם לרצוח את יצחק רבין. כך נאמר למשל ביתד נאמן, לא "חברון מאו ולתמיד" כי אם סיני מאו ולתמיד,

בירושלים היתה רוויה רוח קודרת. המשתתפים ברובם היו זקיקים להלם החשמלי שנולד בעקבות הרצה של יצחק רבין, כדי לעשות את השבוע נפשם...
(משה עקיבא דרוק, "ידינו לא שפכו את הדם הזה" המודיע, 10.11.95, עמ' 3)

הכותב מתייחס לכנס שבועון הנפש של הציונות הדתית, שנערך בשבוע שלאחר הרצה. שלושת העתונים החרדיים הדגישו כי הם פטורים מאותו שבועון נפש. גם יום ליום מדגיש זאת וגם הוא דוחה את האפשרות לשלב בין ציונות ולאומיות לבין תורת ישראל. יום ליום קורא באופן עקבי לקהל קוראיו להתרחק מן הימין מהפגנתו. בעוד שיתד נאמן והמודיע מודים בגלוי שנסיונותיהם הפוליטיות קרובות יותר למחנה הימין, הרי שיום ליום מדגיש שוב ושוב את הנייטרליות שלו בוויכוח הפוליטי. ייתכן כי העובדה שש"ס שותפה בממשלות ישראל, מעלה את החשיבות שרואה יום ליום, בשמירה על הנייטרליות.

הציונות הדתית הגיעה למשבר, אך במקום להכיר בכך שאי אפשר לשלוט על רוב העם החילוני באמצעות המשיחיות הציונית-דתית ושההכלאה הממלכתית דתית לא הועילה, העדיפו שם לטמון את עיניהם בשלטי ההכפשה... כאן למרבה הצער גרועה יותר הלאומנות המערבת עם דת, שכן היא אינה מאפשרת למאמין לעצור וגם נותנת לו צידוק למעשים איומים... יאמר לשבחו של "יום ליום", כי לא רק שהוקיע את גילויי האלימות מבראשיתם, אלא שאף לא הכריע בוויכוח הפוליטי, ובכך אגב היה ועודנו העתון החרדי היחיד שעורכו לא החליטו על קו "ימני" או "שמאלני", אלא הוא נשמע אך ורק לדעת גדולי הדור שליט"א... צריכים אנו לזכור ולהזכיר: כל קשר של לאומנות עם כיפה הוא קשר מלאכותי ובר אסון...

(שמעון צפיר, "ידינו לא שפכו את הדם?", יום ליום, 9.11.95, עמ' 22)

הטעון הראשי של החרדים כנגד הציונות הדתית, הוא העיוות שהוכנס בהיררכיית המצוות. מצוות יישוב ארץ ישראל אינה מדברת על שלטון יהודי בארץ ישראל, ואינה מעדיפה חבל ארץ זה או אחר. מתן הבכורה למצווה זו על פני מצוות אחרות (ועל פני האיסור המפורש של "לא תרצח"), אין לו סימוכין הלכתיים. מי שמאמין באמת בתורת ישראל מבין ש"לא תרצח" תקף תמיד. רצח הוא תמיד רצח היוצא קודם כל נגד ציוני אלוהי, בין אם הוא פוליטי ובין אם הוא פלילי, ולכן הציבור הלאומי-דתי, הינו ראשית לכל ציבור ציוני:

ישנן אפשרויות רבות להגדיר כיצד מתחלק הציבור [הישראלי]... המתבונן בדברי רבותינו בדורות האחרונים יגיע למסקנה כי הקו החוצה והמבדיל, עובר בנקודה אחת ויחידה: מצד אחד עומדים הדוגלים באידאה הלאומית וברעיון הציוני, ומן הצד השני המתנגדים לרעיונות פסולים אלה ודבקים בדרך התורה בלבד... משום כך, היתה אבחנה מוטעית בפי כל אלה, ששייכו את הרוצה ל"הינוך הדתי". לא בחינוך דתי למד אלא בחינוך לאומי, הנושא גם אפי דתי... נקודת היכוח אינה בין ימין לשמאל, בין דתיים לחילוניים, אלא בין ציונים לאנטי ציונים... הרוצה שייך למכנה המשותף "שלהם" ואנחנו מוויץ למכנה המשותף...

(נתן זאב גרוסקמן, "מויץ למכנה המשותף", יתד נאמן, 24.11.95, עמ' 19)

בקטעים נוספים תוקפים הכותבים החרדיים את המחנה הלאומי-דתי, דרך סוגיות הלכתיות. "כוחו ועוצם ידי" אינו הטא רק של החילוניים, אלא גם הטאם של הדתיים הלאומיים. הללו מבטאים עמדות כוחניות הזרות למסורת היהודית ואינם נסמכים על "אבינו שבשמים בלבד". משום כך יצא הרוצה ממחנה זה. התהוותו של הרעיון ה"ציוני", גרמה להתחיל להחליט גדול מן העם, את התחושה החומרנית והכופרת, כי "הכל בידי בשר ודם" - היפוכה הקטבי של האמונה

היהודית, הקדושה והצרופה, הישנה גושנה והנצחית, כי "הכל בידי שמים". התפיסה ה"ציונית" ההליטה וגרסה, כי את אשר לא תעשה הורוע - לא יעשה לעולם... כסבורים היו, בגודל טעותם, כי מדינה יהודית, כלכלה יהודית וצבא יהודי - יפתרו את כל בעיותיו של העם הזה, ויציבוהו כ"אור לגויים" בקרב קהילת העמים... כמה סמלי הדבר, שמוצאו של הרצח, מן העיר הקרויה בשמו של "חווה" המדינה הציונית: האיש אשר כמה, ערג וייחל - כדבריו בספרו "מדינת היהודים" - לראות את היהודי בתור עם ככל הגויים, המסוגל להצמיח מתוך עצמו את פירות הביאשים הקלאסיים: גנב יהודי, תועב יהודי, ורוצח יהודי - מבלי צורך ל"ייבאם" מן התוך...

(מרדכי גרליץ, "זו ה"ציונות" - וזה פריה", המודיע, 10.11.95, עמ' 3)

וכך גם ביום ליום:

"אין המדובר ברצח אנאלפכית מוסת וחסר תחכום. כאן מדובר בבחור משיכל ממשפחה תימנית טובה ומסורה. עליו בתורה, שהתחנך בעילית של מוסדות "המורחיי", ישיבת כרם ביבנה - ישיבת הדגל של ישיבות ההסדר... ואולי התשובה נמצאת דווקא בשאלה, מפני שהכשל רבוחי, הוא לא רק באדם הוא גם בחינוך... [לאותה אידאולוגיה מעוותת שרקחה את השילוב הקטלני בין דת לבין לאומנות קיצונית, שילוב שאין לו מקום ביהדות, והעמידה את ערך א"י השלמה מעל לכל פרופורציה, מעל לערך האדם - ואפילו מעל לערך התורה עצמה...]

(משה להב, "הכרתי את הרוצח", יום ליום, 9.11.95, עמ' 22)

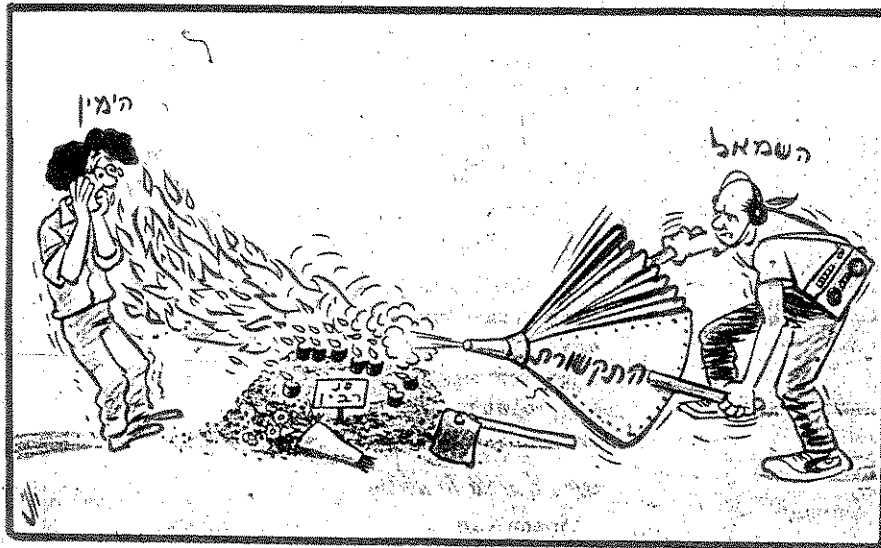
כשלו הסינתזה

להערכת, עולה מן העתונים החרדיים כאילו יגאל עמיר לקח את גורלו של העם היהודי בידי וניסה לשנותו, בכוח הזרוע. לוויכוח הרעיוני מצטרפת גם נימה של שמחה לאיד. הציבור הדתי-לאומי מצטייר כמי שניסה בכל כוחו להתרפס בפני החילונים, על מנת שהללו יקבלום לחיק ההברה הציונית שלהם, ומה שקורה בתקופת ממשלת השמאל, הוא דחיקה מוחלטת שלהם.

לא פעם ולא פעמיים גינו אותנו על שאין אנו הולכים בדרכם ולא מוסרים את ילדינו לזרם זה שבמהלך שנים העביר רבבות ומאות אלפי ישראל מעבר לגדה... החברה החילונית תמיד לא ידעה להפריד בין כיפה סרוגה לבין כיפה או כובע המכסה את הראש. שניהם סמלים המצביעים על זהותו של הלושב. ההתחככות עם החברה החילונית לא יצרה בסיס לקיום הדתי. גם לא השירות המשותף בצבא, שהפך לכור החיתוך של הדור הצעיר והעביר לצד השני יותר משהעביר לצד הדתי...

(משה עקיבא דרוק, "ידינו לא שפכו את הדם הזה", המודיע, 10.11.95, עמ' 3)

מכל הדברים האמורים לעיל עולה, שהעתונות החרדית הציגה פרשנות משלה לרצח. בהתאם לתפישתה את הגורמים לאסונות הפוקדים את עם ישראל, היא ראתה בו ביטויים להידרדרותה המוסרית של החברה הישראלית. האבלים צוירו כאובדי דרך. דמותו של יצחק רבין אינה אחידה בקרב המחנה החרדי. יתד נאמן, עתונו של הרב שך, ייצג את הזרם המרוחק ביותר מן הקונצנזוס הישראלי. רבין היה בעיניהם מפקדה של פעולת הירי על "אלטלנה", במובן זה הוא הישראלי המובהק לא רק עבור החילונים; ציוניותו וישראליותו של רבין שרירה וקיימת גם עבור המחנה החרדי, אלא שהיא מצטרפת לפרשנות הכללית לרעיון הציונות ולמדינת ישראל. ייתכן שבידודם של החרדים במרחב התרבותי

הישראלי, היקשה את השתתפותם באבל הקולקטיבי ועל הודהותם עם המיתוס סביב דמותו של רבין. המודיע, עתונה של אגודת ישראל, מסמן קו מתון ופשרני יותר, אם כי גם הוא דן באותם תכנים ולמעשה מחזיק באותן עמדות. ביום ליום דמותו של רבין היא דמותו של חבר, לכן הודגשו הקשרים האישיים בינו לבין צמרת ש"ס. תנועה זו משקפת פחות בידול, והיא ביטאה השתתפות באבל הכללי. ככלל ניתן לומר כי ככל שהזרם החרדי אותו מייצג העתון רואה עצמו נבדל יותר מן המדינה הציונית, כך הוא התקשה לקחת חלק בחווית האבל. היבדלות זו תואמת את ההיבדלות או המעורבות הפוליטית היחסית של הזרמים השונים או את מידת הפרגמטיזם הפוליטי שלהם. יחד עם זאת, כדאי לשים לב כי העיתונים המודיע ויום ליום הביעו עמדות מתונות יותר בימים

שתי קריקטורות בידת נאמן בשבועות הראשונים שלאחר רצח רבין, במרכזן השמאל והתקשורת

של הרב הראי"ה קוק שעלה לארץ ישראל והתפעם מהחלוצים החילוניים, וכלה ברבני מועצת יש"ע בזמננו, הוא אשר הוביל את יגאל עמיר ואת עם ישראל באופן בלתי נמנע למעשהו. רצח רבין, במובן זה, הוא רצח "פנים-ציוני" ואינו רצח על רקע דתי. המחנה החרדי הדגיש שוב ושוב כי הוא, וכן הדת היהודית, נמצאים מחוץ לשטח המריבה.

***

מאמר זה מבוסס על עבודה סמינריונית שנכתבה במסגרת הלימודים לקראת תואר שני בחוג למדע המדינה באוניברסיטת תל אביב.

1. גבי וימן, *שעת החסד: תפקוד התקשורת הישראלית לאחר רצח רבין*, אצל דן כספי (עורך), תקשורת ודמוקרטיה בישראל, ירושלים, 1997, עמ' 224.
2. שם, שם.
3. אביעזר רביצקי, *הקץ המגולה ומדינת היהודים - משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל*, תל אביב, 1993, עמ' 203.
4. שם, עמ' 202.
5. יתד נאמן והמודיע. יום ליום היה בתקופה הזו כבר שבועון.
6. על פרשת רצח דה-האן בעיניים חרדיות, ראה בספרו של יהודה משי זהב, *הקדוש ר' יעקב דה-האן הי"ד*, ירושלים 1986. פירוט ההשתלשלות שהביאה לרצח, והרצח עצמו מובאים בספרים של שלמה נקדימון ושאלו מייזליש, דה-האן, תל אביב, 1985.
7. ראה רביצקי, שם, פרק שלישי: "הקץ הדוחק" - הציונות הדתית המשיחית, עמ' 111-200.
8. שם, עמ' 183-195.

הראשונים שלאחר הרצח ורק לאחר מכן הקצינו את גישתם. אין לראות שינוי זה במנותק מן האווירה הציבורית הכללית של אותם ימים, הווה אומר: הציבור החרדי אינו מתקיים עוד בבוועה סגורה וגוזר את עמדותיו על פי האמור בכתבי הקודש בלבד, כי אם מגיב לרצחי הציבוריות הישראלית ומכוון עצמו כלפיה. ניתן לראות בהקצנה שחלה בעמדותיהם של עתוננים אלה התגוננות מפני קולות שנשמעו בקרב הציבור החילוני, על חלקה של הדת ברצח. לגבי דמותו של יגאל עמיר, הרי שהעתוננים השונים שרטטו דיוקן אחיד. עמיר הוא לאומן חובש כיפה. הוא מסמל את כשלונה של הסינתזה בין הציונות ובין היהדות. מעשהו של יגאל עמיר שימש את הציבור החרדי ככלי לביסוס עמדתו הנחרצת נגד קבלתה של מדינת ישראל כראשיתה של הגאולה. היחס המשיחי של אנשי הימין הדתי-לאומי למפעל הציוני, שראשיתו – על פי התפישה החרדית - בטעותם של רבני "המזרחי" שהשתתפו בקונגרסים הציוניים;